

УДК 930.22“1917/1918”

Ірина Матяш

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: matio@ua

ІНОЗЕМНІ КОНСУЛИ В КИЄВІ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті висвітлено основні форми та проблеми діяльності іноземних консулів у Києві впродовж осені 1917 р. — весни 1918 р. З'ясовано персональний склад консульського корпусу (Яків Гретер, Джон Дуглас, Перикл Гріпарі, Стеліо Василяді, Карл Фішман, Гавриїл Енні, Віктор Мозерт, Ісаакій Вітенберг та ін.). Охарактеризовано особи іноземних консулів. На підставі архівної інформації відтворено тематику нарад консулів та консульських зверень до представників влади. Досліджено, що за доби Української Центральної Ради в Києві функціонували три типи консульств: а) консульства, які продовжили свою діяльність після проголошення УНР; б) спеціальні місії з консульськими повноваженнями; в) громадські організації, орієнтовані на захист підданих своєї держави.

Ключові слова: іноземні консули, Українська Народна Республіка, консульська служба.

Iryna Matiash

Dr. of Sciences (History), Prof., Leading Researcher
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: matio@ua

FOREIGN CONSULS IN KYIV DURING THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

The article reflects the basic forms and problems of foreign consuls' activities in Kyiv during the period of autumn 1917 — spring 1918. Personal staff of the consular corps (James Grether, John Douglas, Pericles Hripari, Stelio Vasyliadi, Charles Fishman, Gabriel Annie, Victor Mozert, Isaac Vitenberh etc.) is studied. The author provides personal characteristics of

foreign consuls. On the basis of archival information the agenda of consuls' meetings and consular appeals to the authorities are reproduced. The research showed that during the Ukrainian Central Rada three types of consulates functioned in Kyiv: a) consulates, which continued its activities after the declaration of the UPR; b) special missions with consular powers; c) public organizations focused on the protection of their state's subjects.

Keywords: *foreign consuls, the Ukrainian People's Republic, consular service.*

Історія розвитку консульських зносин України з іноземними державами є невід'ємною складовою історії її міжнародних зв'язків. Початок формування української консульської служби як державного інституту пов'язане з добою Української Центральної Ради та становленням зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки. Правові засади щодо заснування консульських установ УНР у зарубіжних країнах виникли у зв'язку з підписанням 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті мирного договору між УНР з одного боку та Центральними державами (Німецькою імперією, Австро-Угорською імперією, Османською імперією, Болгарським царством), згідно з яким передбачалося встановлювати дипломатичні та консульські зносини з країнами-підписантами одразу після його ратифікації. Однак за час існування Української Центральної Ради офіційних консульських представників за кордон не було відряджено. В той час у Києві на момент проголошення УНР залишалися консули іноземних держав, які розпочали свою діяльність ще в Російській імперії і мали завдання продовжити співпрацю з новою владою. Крім того, вже в грудні 1917 р. до Києва почали прибувати нові іноземні представники з консульськими функціями. Взаємодія іноземних консульських установ із державними органами УНР та вплив іноземних консулів на формування міжнародних зв'язків молодої незалежної держави становить важливу проблему історії міжнародних відносин України.

Питання діяльності іноземних консульств в Українській Народній Республіці доби Центральної Ради вивчено недостатньо. На тлі детального опрацювання дослідниками різних аспектів роботи іноземних консулів на Півдні України у ХІХ — на початку ХХ століття (Л.Г. Білоусова¹, Л.А. Вовчук², О.П. Тригуб³, В.М. Константинова, І.І. Лиман та А. Ігнатова⁴), про функціонування іноземних представництв у Києві доби визвольних змагань побіжно сказано в працях, присвячених розвитку української дипломатії (Д.В. Веденєєв⁵, В.М. Матвієнко⁶, І.Б. Дацків⁷ та ін.), біографічних нарисах (Н. Портнова⁸) та ін. Ні хронологічні, ні географічні межі праць згаданих дослідників, а також поставлені ними завдання, не передбачали вивчення діяльності іноземних консулів у Києві

восени 1917 — навесні 1918 рр. Відтак ці студії є актуальними в контексті вивчення історії формування міжнародних зв'язків УНР та становлення української консульської служби.

Спеціальну увагу заснуванню консульських установ Австро-Угорщини 1918 р. у Києві та Одесі у контексті дослідження австрійсько-українських консульських зносин присвятив австрійський науковець і дипломат проф. Рудольф Агстнер⁹. На підставі документів, виявлених у Державному архіві Австрії, дослідник висвітлив погляди на розвиток подій в Україні цього періоду керівника австрійської делегації графа Йогана Форгача та обставини призначення консулом у Київ Вальтера Ріттера Принціга фон Гервальта¹⁰.

Деякі біографічні відомості про іноземних консулів, які працювали в Києві в досліджуваній період, містять праці Неллі Портнової (про Григорія Гуревича)¹¹, Георгія Браїловського (про родину Гріпарі)¹², Наталії Баранової-Шестової (про Даниїла Балаховського)¹³, Александра Боханова (про Даниїла Балаховського, Гавриїла Енні)¹⁴, Андрія Фединського (про Дагласа Дженкинса)¹⁵.

На тлі браку спеціальних досліджень важливе значення мають архівні документи про діяльність іноземних консулів в УНР, що відклалися у фондах українських та зарубіжних архівів. Основний масив архівної інформації з досліджуваної проблеми зосереджено у фондах № 2592 «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.», № 1115 «Українська Центральна Рада, м. Київ, з 08.02.1918 р. — м. Житомир, з березня 1918 р. — м. Київ», № 4467 «Англійське консульство в Києві, м. Київ», № 4466 «Французьке консульство в Києві», № 4455 «Швейцарське консульство в Києві» та ін. Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Особливість кількісного і якісного складу цих фондів щодо висвітлення діяльності іноземних консульств полягає у фрагментарності збереженої інформації. Тут відклалося переважно листування з державними органами (передусім — зовнішньополітичним відомством) УНР в оригіналах, копіях і чернетках та інші документи персонального характеру. Деякі документи із цих фондів опубліковано в збірнику «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)»¹⁶.

Інформацію про перебування в Києві в грудні 1917 р. — лютому 1918 р. американського консула Дагласа Дженкинса вдалося виявити в колекції Євгена Деслава (Вох 1/1: 1/3 Га-5-7) в Архіві Осередку української культури і освіти (Вінніпег, Манітоба, Канада). Український колекціонер придбав опубліковані звіти американського консула під час роботи над «Дипломатичною історією України»¹⁷. Інтерес мають й інші

звіти іноземних консулів, що передавалися до міністерств закордонних справ країн, які їх відрядили. Відтак актуальність зберігає подальше дослідження дипломатичних архівів Греції, Данії, Італії, Франції, Німеччини та інших країн, представники яких працювали в Україні під час Української революції.

Ширшу, ніж біографічного характеру, інформацію містять документи фонду особового походження № Р5998 «Гуревич Григорій Евсеевич, датський консул в Києве» Державного архіву Російської Федерації. Фонд потрапив до цієї архівної установи у складі документів колишнього Російського закордонного історичного архіву в Празі¹⁸ 1946 р. У ньому відклалися документи, пов'язані з консульською діяльністю Г.О. Гуревича, створені українською, німецькою, французькою мовами, івритом упродовж 1917–1926 років. Особливу цінність мають зокрема власноручна записка Г.О. Гуревича про висилку Наркоматом закордонних справ УСРР представників колишніх іноземних консульств з України в 1919 р., листування з іноземними консулами в Києві, з Міністерством закордонних справ Української Держави, відомості про надання допомоги іноземним підданам, протоколи засідань консульських колегій. У фонді збереглися особисті документи консула: закордонний паспорт, виданий 1919 р., посвідки й перепустки за 1918–1919 рр.

Деякі оціночні характеристики іноземних консулів містять спогади українських дипломатів: Дмитра Дорошенка¹⁹, Надії Суворцевої²⁰ та ін.

Мета дослідження полягає у вивченні основних напрямів діяльності іноземних консульств в Українській Народній Республіці, виявленні особливостей їх функціонування, способів і форм взаємодії з зовнішньополітичним відомством УНР, з'ясуванні особового складу консульських установ та ролі їх керівників у започаткуванні консульських зносин із незалежною молододою державою.

На момент проголошення Української Народної Республіки та набуття нею державної самостійності на її території перебували консульські установи іноземних держав, які мали дипломатичні та консульські зносини ще з Російською імперією. Іноземні консули виконували всі визначені міжнародним правом функції: забезпечували реалізацію інтересів країни, яку вони репрезентували, в сфері зовнішньої торгівлі та торговельного мореплавання, здійснювали нагляд та інспекцію суден, що ходили під її прапором, оформляли судові документи, розслідували будь-які події на суднах, що мали місце в дорозі; контролювали точність виконання міжнародних торгових договорів та конвенцій; захищали права підданих своїх держав, забезпечували їх представництво у судових та інших установах Російської імперії, надавали їм матеріальну допомогу, видавали національні паспорти і проїзні документи, візи, легалізували

документи, реєстрували акти громадянського стану, вчиняли нотаріальні дії, інформували уряди держав, які вони представляли, про стан торгівлі й мореплавства в консульському окрузі, зміни в законодавстві країни перебування, зміни тарифів і цін та здійснювали іншу діяльність відповідно до вимог міжнародного права. При цьому більшість консулів іноземних держав працювали в Києві доволі тривалий час. Вони переважно не були громадянами країн, які репрезентували, а належали до місцевої промислової еліти, деякі — до станів дворян, купців, спадкоємних почесних громадян, мали власні маєтки й вели особистий або родинний бізнес.

У нових умовах у столиці УНР консульським представником Бельгії залишився Яків Якович Грєтер, Великої Британії — Джон Дуглас, Греції — Перикл Петрович Гріпарі, Іспанії та Португалії — Стеліо Стефанович Василяді, Італії — Карл Володимирович Фішман, Норвегії — Віктор Дмитрович Мозерт, Швейцарії — Гавриїл Гавриїлович Енні, Франції — Даниїл Григорович Балаховський, Персії — Ісаакій Миколайович Вітенберг²¹.

Найбільший досвід консульської діяльності мав представник відомої на українських теренах родини грецького походження — Перикл Гріпарі. Його брат, Микола Петрович Гріпарі, від 1879 р. виконував обов'язки грецького віце-консула, від 1880 р. — італійського консульського агента, від 1889 р. — датського віце-консула, від 1893 р. — шведського і норвезького віце-консула в Севастополі. Освічений, ерудований, Микола Гріпарі, який невимушено спілкувався кількома європейськими мовами, здобув заслужений авторитет серед представників дипломатичного корпусу. Не меншою повагою він користувався й серед місцевого населення як меценат і благодійник, один із засновників і попечитель Грецького училища в Севастополі, й був обраний 1893 р. гласним Міської думи Севастополя.

Із Севастополя розпочав консульську кар'єру і Перикл Петрович. Їхній третій брат — Демосфен — служив грецьким консулом у Феодосії. Якщо Микола Петрович 1890 р. отримав російське громадянство і став «потомственным» російським дворянином, то брати залишались грецькими підданими. Від 1895 р. родина Гріпарі оселилася на Волині, де Микола Гріпарі, на той час купець 1-ї гільдії, придбав порцеляновий завод у селищі Баранівка, відбудував його після пожежі, запросив іноземних майстрів та запроваджував нові технології. Окрім особистих статків Миколи Петровича, були й родинні. Родина Гріпарі володіла гончарно-черепичним і лісопильним заводами, фабрикою гнутих меблів, двома медоварнями, водяним млином, паровим млином і 34 дрібними торговельними лавками. Микола Гріпарі отримав посаду Почесного мирового судді Новоград-Волинського суддівського мирового округу, а Перикл Гріпарі — грецького консула в Києві²². Водночас у власності

Перикла Петровича залишався Гамарянський млин у с. Мала і Велика Новоселиця, Полонської волості Новгород-Волинського повіту Волинської губернії та інші об'єкти власності.

Мав особисті бізнесові інтереси на українських теренах і бельгійський консул — швейцарець Яків Гретер, відомий підприємець. Він був співвласником (разом із німецьким інженером Філіпом Мозером) відкритого влітку 1882 р., відповідно до придбаного ним наприкінці 1881 р. права на пожиттєве користування земельною ділянкою на Шулявці, Київського чавуноливарного і механічного заводу. Завод спершу виробляв різноманітну чавуноливарну продукцію, в тому числі — рафінадні форми. 1888 р. підприємство було реорганізовано через конфлікт із першим компаньйоном Якова Гретера. За участі нового компаньйона — чеського інженера Йосифа Криванека — було засновано акціонерне товариство «Київський машинобудівний і котельний завод Гретера, Криванека і К». Очолив товариство Яків Гретер. Йому належав і контрольний пакет акцій заводу, реконструйованого після зміни співвласника. Асортимент продукції заводу значно розширився: від устаткування для лісопильних, цегляних, цукрових та цукрорафінадних заводів аж до виробництва залізничних рейок і підвісних мостів, які поставляли на Московсько-Кієво-Воронезьку залізницю, Київську міську залізницю, Польську і Миколаївську залізницю*. Уже до середини 1890-х років завод Гретера і Криванека став одним із найбільших не лише у місті, але й у своїй галузі. Виготовлену на ньому парову машину нової конструкції було відзначено золотою медаллю на XVI Всеросійській промисловій і художній виставці (28 травня (9 червня) — 1(13) жовтня 1896 р., Нижній Новгород).

Яків Гретер належав також від 1905 р. до акціонерів бельгійського акціонерного товариства «Київські трамваї» (АТ «Les Tramways de Kieff»), яке вкладало значні кошти у розвиток трамвайного сполучення в Києві та оновлення трамвайного парку міста.

Золоту медаль XVI Всеросійської промислової і художньої виставки отримало і Товариство Кальнакського цукрового заводу, посаду директора-розпорядника якого 1887 р. обійняв Гавриїл Гавриїлович Енні. До цієї посади інженер Енні йшов три роки. Він належав до стану спадкоємних почесних громадян Російської імперії — привілейованого прошарку міських обивателів. Народився майбутній консул поблизу Санкт-Петербурга, в Новосаратовській колонії, заснованій у XVIII ст. німецькими колоністами, вихідцями з Бранденбурга й Вюртембурга. Середню освіту Гавриїл Енні отримав у Швейцарії — у реальному училищі

* Після націоналізації більшовикам завод 1919 року отримав назву «Перший державний машинобудівний завод», а 1922 року — Завод «Більшовик».

Цюриху. По тому вступив до Дрезденського політехнікуму. Практичний досвід під час навчання здобував у 1879–1880 рр. на машинобудівному заводі *Sail, Halot et Cie* у Брюсселі. Навчання закінчив 1882 р. зі званням інженера-механіка. У 1882–1883 роках працював у Варшаві на заводі Акціонерного товариства механічних і гірських заводів «Лильпот, Рау и Левенштейн»*, отримав досвід участі підприємства в XV Всеросійській художньо-промисловій виставці (Москва, 20 травня — 15 вересня 1882 р.). 1884 року Гавриїл Енні переїхав на українські терени для роботи в цукровій промисловості. Окрім керівництва Кальниківським цукровим заводом, він увійшов до правлінь Товариства Київського пивовареного заводу, Товариства Маловисківського цукробурячного заводу, Товариства машинобудівельного заводу «Прогрес» у Бердичеві, Товариства Черкаського цукрорафінадного заводу та ін.

Високі посади на заводах цукрової промисловості мали й інші іноземні консули: на посаді італійського консула в Києві тривалий час працював цукрозаводчик і мануфактур-радник Карл Фішман²³, директором-розпорядником Благодатинського товариства бурякоцукрового й рафінадного заводу був французький консул Даниїл Балаховський. Спадкоємний почесний громадянин, інженер і меценат Даниїл Григорович (Герцевич) Балаховський був одружений з представницею відомої київської купецької родини, сестрою філософа-екзистенціаліста Лева Ісаковича Шестова — Софією. Родина Балаховських мешкала у побудованому до початку Першої світової війни батьком Даниїла великому будинку № 41 на вулиці Трьохсвятительській²⁴. У серпні 1917 р. консул Даниїл Балаховський увійшов до складу Центральної Ради як представник національних меншин.

Урзуєво-Іванівським лісопильним заводом на Чернігівщині володіла родина перського консула І.М. Вітенберга²⁵, у родинній історії британського консула шотландця Джона Дугласа було виробництво сільськогосподарських машин та автообслуговування. Норвезький консул Віктор Мозерт керував Київським відділенням Санкт-Петербурзького (Петроградського) облікового і позичкового банку, розташованого в будинку № 8 на вулиці Хрещатик. Він був гласним Київської міської думи та почесним членом Київського губернського піклувального комітету дитячих притулків.

* Під час Першої світової війни Акціонерне промислове товариство механічних заводів «Лильпот, Рау и Левенштейн», що виконувало замовлення військового відомства, було евакуйоване з Варшави до м. Кременчуг Полтавської губернії. Див.: *Евселевский Лев Исакович. К истории заводов «Лильпот, Рау и Левенштейн» в Кременчуге.* Режим доступу: http://okrain.net.ua/article/view/Istorija_Kremenchugskih_predpriyatij.html

Посаду датського консула обійняла особа, далека від «великого бізнесу», але широко відома в громадсько-політичному житті. Білоруський єврей, уродженець Могилева 63-річний Григорій (Герман) Овсійович Гуревич мешкав у Києві від 1910 р. Уперше він приїхав сюди для вступу на юридичний факультет Університету св. Володимира на початку 1870-х. Григорій Гуревич на той час закінчив єврейське комерційне училище в Німеччині, куди його відправила разом із іншими братами мати. Не маючи на противагу прагненням родини особливого бажання займатися комерційною діяльністю, юнак вирішив отримати університетську освіту і поринув у вир студентського вільнодумного життя. Разом із своїм земляком Павлом Аксельродом він організував київський гурток петербурзьких «чайківців» і займався пропагандою в робітничих артілях, поширював нелегальну літературу. 1873 року, рятуючись після розгрому організації від арешту, за паспортом брата Григорій втік до Німеччини. Там розпочав співпрацю з Союзом німецьких соціал-демократів, брав активну участь у діяльності Союзу євреїв-соціалістів у Берліні на чолі з Аароном Ш. Ліbermanом²⁶. Однак повністю уникнути кари юнакові не вдалося у зв'язку з прийняттям 1878 року німецькою владою «закону проти соціалістів». Разом із іншими російськими студентами він потрапив під суд, за ухвалою якого його вислали з Пруссії на 9 місяців до Великої Британії. Звільнившись, 1879 року Герман Гуревич виїхав до Парижа, де продовжив освіту (вивчав медицину в Парижі й Цюриху) й активізував політичну діяльність — співпрацював під псевдонімом «Гершон Баданес» із легальним єврейським часописом «Восход», задумав і створив свою найвідомішу працю «Записки отщепенца» (1883)²⁷. Після невдалої спроби повернутися до Росії (арешту за зв'язки з «Народною волею», засудження на півтора року, виправдання), Григорій Гуревич зрештою приїхав до Києва і почав працювати в єврейській общині, захищати її інтереси перед місцевою владою, редагувати газету «Вільна єврейська община». З проголошенням Української Народної Республіки він завдяки старим європейським зв'язкам та отриманій у Німеччині освіті комерційного профілю домігся посади датського консула²⁸.

У другій половині грудня 1917 р. у Києві в складі місії призначеного комісаром Французької Республіки при уряді УНР генерала Жоржа Табуї з'явився новий консульський представник Франції — Людвіг Карлович Арке. Прибув також новопризначений генеральний консул США — Джеймс Даглес Дженкінс, котрий мав настанову від американського посла в Петрограді Девида Роуленда Френсиса не визнавати українського уряду. Його завдання полягало передусім в «оцінці» можливостей молодій державі. 37-річний уродженець Південної Кароліни і випускник Військової академії, правознавець і кар'єрний дипломат (перебував на кон-

сульській службі від 1908 р.) із досвідом адвокатської практики та редакторської діяльності в газеті, Даглес Дженкінс мав можливість змінити ставлення американського уряду до українського питання. Однак він чітко виконував настанови й спершу не виходив на контакт з керівництвом молодої держави, ігноруючи навіть «візити ввічливості», аби це не було потрактовано як визнання УНР²⁹. Після реорганізації Генерального секретарства справ міжнародних УНР у повноцінне зовнішньополітичне відомство (Генеральне секретарство справ міжнародних) Даглес Дженкінс усе-таки мав зустріч із його очільником — Олександром Шульгіним та наніс візит ввічливості генералу Жоржу Табуї. Упродовж грудня 1917 р. — першої половини лютого 1918 р. американський консул направив сім ґрунтовних звітів про події в Україні. Вже в першому звіті він зазначив, що в Києві існує «a central spirit of Ukrainian nationality» і що Київ став центром дуже інтенсивної політичної діяльності³⁰. Генеральний консул попереджав Вашингтон, що Україна «защемлена» між Центральними державами з одного боку і дезорганізованою Росією з другого, і висловлював думку про те, що «американський уряд мусить виявити якусь активність в тутешніх справах»³¹. Та впродовж усього часу перебування Даглеса Дженкінса в Києві американський уряд не мав належної інформації про українські справи, оскільки звіти консул надсилав до близької послові Девідові Френсису особи — генерального консула США в Москві Меддина Саммерса, до обов'язків якого належало передавання відомостей до Державного департаменту. Проте підготовлені Даглесом Дженкінсом звіти «осідали» в Москві.

Не мав повноважень на визнання Української Народної Республіки і новий представник Великої Британії — Джон Піктон Багге (Бедж), який прибув із Одеси, щоб очолити британське консульство в Києві в січні 1918 р. 40-річний уродженець м. Аллертон в графстві Ланкашир від 1903 р. перебував на консульській службі, переважно в Російській імперії, зокрема в 1917 р. виконував обов'язки генерального консула в Одесі. Натомість Піктон Багге (Бедж) мав повноваження на організацію надання фінансової й технічної допомоги Великої Британії в разі підтримки українським урядом продовження війни країн Антанти з Німеччиною та її союзниками. Його офіційна діяльність тривала лише до 25 січня 1918 р.

Не уникав офіційних візитів з метою приховати офіційне ставлення до УНР комісар Французької Республіки при уряді УНР генерал Жорж Табуї. 22 грудня 1917 р. у будинку Генерального секретаріату внутрішніх справ (вул. Інститутська, буд. 40) відбулося урочисте прийняття на його честь та з метою відзначення визнання УНР Французькою Республікою. Комісара супроводжували консул Л. Арке та військові аташе: полковники Ваніє і Денс³².

Загалом на кінець 1917 року в Києві функціонували консульства таких країн: Греції — на вул. Миколаївській, буд. 3³³; Іспанії (представляло також інтереси Португалії) — на вул. Інститутській, буд. 16; Персії — на вул. Бульварно Кудрявській, буд. 15; Італії — на вул. Лютеранській, буд. 26; Данії — на вул. Хрещатик, буд. 5; Швейцарії — на вул. Маріїнсько Благовіщенській, буд. 53; Австро-Угорщини — на вул. Пушкінській, буд. 24; Бельгії — на Бібіковському бульварі, буд. 42; Великої Британії — на вул. Пушкінській, буд. 21; Норвегії — на вул. Мерінговській, буд. 4³⁴. П'ятиповерховий будинок, у якому розташовувалося британське консульство, перебував у приватній власності консула. Двоповерховий будинок належав швейцарському консульству. Решту приміщень іноземні консульські установи використовували на правах оренди³⁵.

Окрім офісних приміщень, іноземні консули мали в Києві приватні помешкання. На шостому поверсі будинку № 8 по вулиці Хрещатик, де розташовувалося очолюване Віктором Мозертом відділення банку, мешкав консул з родиною; у сусідньому будинку, на вулиці Хрещатик, буд. 8-б, кв. 4 — Гавриїл Енні. Грецький консул Перикл Гріпарі мав оселю на вул. Велика Володимирська, буд. 48-а³⁶, іспанський Стеліо Василіаді — на вул. Олександрівська, буд. 25. Бельгійський консул Яків Гретер мешкав у будинку № 3 на вулиці Терещенківській, неподалік будинку, де розташовувалося зовнішньополітичне відомство УНР. Там, на Терещенківській, 9, іноземних представників можна було зустріти доволі часто.

У зовнішньополітичному відомстві, службовці якого опанували місію «охорони інтересів українських підданих поза межами України і чужоземних підданих в межах України»³⁷, контакти з іноземними консулами поклалися на консульський відділ, заснований у складі канцелярії³⁸. Канцелярію Секретарства справ міжнаціональних 6 грудня 1917 р. очолив Кость Лоський³⁹ — уродженець Санкт-Петербурга з українською душею. Йому й доводилося спершу вирішувати більшу частину питань, порушених іноземними консулами. В першому складі консульського відділу працювали діловод Надія Суровцева (невдовзі переведена на посаду начальника політичного відділу), канцеляристи 1 розряду: Ольга Рачинська, Роман Винявський, Юліан Маринович, Володимир Даньківський, канцеляристи 2 розряду: Софія Вольська, Аделаїда Давидова, Єлисавета Слабневич⁴⁰. Надія Суровцева зокрема згадувала: «Головою дипломатичного корпусу був представник Греції Гріпарі. Іспанським консулом був Василіаді, повна йому протилежність: Гріпарі був високий сухорлявий старик, Василіаді — маленький опецькуватий блідий блондин в пенсне. Крім них, був ще якийсь проблематичний консул Швейцарії Енно, француз, зовсім миршавенький на вигляд. Значно

пізніше, вже після Берестейського миру, прибув консул Фокер. Одночасно в міністерстві почали з'являтися неофіційні, але вже дипломатичні представники та місії. Був француз, полковник Денс, представник генерала Табуї, високий, елегантний, русявий, ще не старий чоловік. Генерала Табуї я бачила пізніше — маленька стареча фігурка; був ще англієць, містер Піктон Багге; ходили представники польської «Сили збройної», молоденькі офіцери»⁴¹.

Іноземні консульства мали різні за чисельністю штати. Так, у консульстві Персії налічувалось 8 осіб (консул, дружина, секретар, 5 службовців)⁴², а в консульстві Італії — 16 (консул і його прислуга — 6 осіб, завідувач канцелярії — 2, юрисконсулт з родиною — 6, бухгалтерія — 2)⁴³. Секретарем італійського консульства був професор співів Антоніо Ромео.

Бурхливі революційні події, перехід влади від одних сил до інших, погроми і реквізиції ставили перед консулами нові, часто не вирішувані самотужки завдання, пов'язані з їхньою місією захисту прав громадян своїх держав та власною безпекою. 15 жовтня 1917 р. в приміщенні іспанського консульства в Києві іноземні консули провели нараду, в якій взяли участь англійський консул Дж. Дуглас, грецький П. П. Гріпарі, датський Г.О. Гуревич, італійський К.В. Фішман, швейцарський Г.Г. Енні, перський І.М. Вітенберг і норвезький В.Д. Мозерт, французький Д.Г. Балаховський. Бельгійський консул Я.Я. Гретер через хворобу не брав участі в зібранні, але перебував на телефонному зв'язку з колегами. Йшлося про об'єднання зусиль консульського корпусу в зв'язку з викликами часу, створення його управлінського органу та обрання керівника. Іноземні консули констатували нагальність потреби обрання дуаена, основним завданням якого вбачали не церемоніальні функції, а захист прав членів консульського корпусу у випадку їх порушення владою УНР або настання загрози для життя та здоров'я консулів, майна консульств та консульських архівів.

З огляду на традицію обрання керівником такого органу старшого за рангом та часом одержання консульської екзекватури було обрано за його згодою П.П. Гріпарі. Він перебував на посаді грецького консула в м. Києві на той час понад 25 років⁴⁴. Було також вирішено, що в разі відсутності в Києві П.П. Гріпарі, його обов'язки виконуватиме бельгійський консул Я.Я. Гретер, а за відсутності й Я.Я. Гретера — наступний за старшинством італійський консул К.В. Фішман. Присутні виявили бажання збиратися систематично й доручили скликання таких нарад голові.

Як особливо актуальне консули розглядали питання про безпеку. З огляду на «участившиеса погромы, грабежи и выступления безответственных масс, которые с каждым днем прогрессивно растут, а равным

образом появившиися в пресі слухи о готовящихся крупных беспорядках, могущих принять большие размеры»⁴⁵, учасники зібрання визнали за необхідне вжити всіх можливих заходів щодо охорони майна, архівів та цінностей, що належали консульствам, та особистого майна і життя консулів. Консули уповноважили П.П. Гріпарі звернутися до начальника Київського військового округу та Київського губерньського комісара з проханням про надання військової охорони консульствам на випадок безчинств і погромів⁴⁶. Було доручено також П.П. Гріпарі довести до відома місцевих влад, що приміщення консульських установ через зберігання там архівів, документів, листування, цінностей і можливе перебування безпритульних іноземців не підлягають реквізиції і звільняються від постою.

П.П. Гріпарі порушив перед Секретаріатом міжнаціональних справ УНР від імені консульського корпусу й іншу проблему, пов'язану з реквізицією пекарень в іноземних підданих. Уперше протест проти реквізиції продовольчою управою Київської міської думи пекарень, які належали іноземцям, заявила делегація у складі П. Гріпарі, С. Василіаді та І. Віттенберга безпосередньо секретареві міжнаціональних справ О. Шульгину у листопаді 1917 р.⁴⁷ Зі свого боку О. Шульгин невідкладно вдався до конкретних негайних дій: звернувся до Секретаріату внутрішніх справ з проханням вжити дій щодо припинення реквізиції та до Штабу Київської військової округи — з проханням не давати згоди на незаконну реквізицію майна іноземних підданих⁴⁸. Відповідний протест консули скерували й до Української Центральної Ради. До Генерального Секретаріату УЦР із цього питання звернулися представники Союзу власників хлібопекарень та булочних підприємств м. Києва. У їхньому поданні йшлося про те, що рішення про муніципалізацію випікання хліба в м. Києві Міський продовольчий комітет ухвалив під тиском професійного союзу робітників-булочників і кондитерів. Союз власників хлібопекарень та булочних підприємств м. Києва не заперечував проти необхідної муніципалізації пекарень, однак висунув свої вимоги щодо організації цього процесу. Проте реквізиції розпочалися без урахування цих вимог, а перетворилися, за оцінкою представників союзу, на захоплення хлібопекарень «із усім живим і мертвим інвентарем, який там перебував», що супроводжувалося погрозами застосувати зброю в разі зауважень щодо незаконності дій⁴⁹. Не заперечуючи проти законної муніципалізації пекарень, представники союзу вимагали негайно повернути захоплені пекарні власникам, припинити самочинні захоплення надалі й зібрати спеціальну комісію на чолі з представником Генерального Секретаріату для розгляду цього питання.

Відтак питання реквізиції пекарень в іноземних підданих було винесено на розгляд міжвідомчої наради, яка відбулася 16 листопада 1917 р. у

приміщенні Генерального секретаріату внутрішніх справ за участі заступника генерального секретаря внутрішніх справ Д.В. Коліуха, директора департаменту загальних справ Центральної Ради О.П. Карпинського, представника Секретарства міжнаціональних справ д-ра М. Галина, заступника голови Київської міської продовольчої управи Л.М. Бриліанта, представника штабу Київського військового округу поручика Голуба, представника Київської міської продовольчої управи А.К. Васильчука, представників власників хлібопекарень В.І. Рабіновича, В.Г. Мнаванадзе, секретаря ревізійної комісії Г.А. Бухмана, делегата Товариства хлібопекарень М.Є. Бабицького та авторів звернень-протестів: С. Василяді, П. Гріпарі, І. Вітенберга⁵⁰.

Після тривалого обговорення складного питання, звинувачень з боку власників пекарень та протестів з боку представників міської влади, нарада ухвалила рішення про створення спеціальної комісії при Генеральному Секретаріаті в складі представників секретаріатів праці, внутрішніх справ, продовольства, продовольчого комітету, професійного союзу булочників, товариства власників хлібопекарень⁵¹. Така комісія зібралася вже 18 листопада за головування О.М. Карпинського та участі представників секретарств внутрішніх справ, судових справ, праці, продовольчих справ, Київської міської управи, професійного союзу булочників, ради солдатських депутатів, Ради робітничих депутатів, Товариства власників хлібопекарень. Учасники обговорювали думку про те, що в умовах революційного часу зважати на інтереси іноземних підданих немає можливості⁵², й проводили аналогію з ревізицією продуктів і предметів першої необхідності в російських містах відповідно до роз'яснень Міністерства продовольства РСФРР, наданих Петроградській міській управі та губернським продовольчим комітетам. З огляду на брак продовольства в країні цивільній владі дозволялося вилучати продукти виключно для потреб населення із зазначенням в актах мети ревізиції без урахування прав іноземних підданих відповідно до міжнародних договорів⁵³. Проте більшість схилилася до компромісу й визнавала можливим ревізицію пекарень в іноземних підданих на правах оренди. Дискусія відбувалася лише навколо розміру орендної плати. Представник секретарства праці І.І. Касяненко наголосив на тому, що схвалення ревізиції може потягти за собою небажані наслідки і створити прецедент для інших міст. Загалом рішення не сприяло позитивному розв'язанню проблеми на користь іноземних власників пекарень. У присутності консулів комісія вирішила продовжити діяльність комісії з ревізиції, схвалила інструкцію, що регулювала б її діяльність⁵⁴.

Відтак ревізиції не припинялися. На початку грудня П.П. Гріпарі письмово висловив протест проти незаконних дій по відношенню до

іноземців — власників пекарень — з боку продовольчої управи Київської міської думи і вимагав відповіді на ширші питання, які стали для іноземних консулів в УНР життєво важливими: 1) чи має намір УНР «блюсти в точности конвенции, заключенные Россией с иностранными державами, коими предусмотрена защита интересов иностранных подданных»; 2) які заходи передбачаються Генеральним Секретаріатом для захисту інтересів іноземних підданих, яких розоряють дії Київської продовольчої управи.

Станом на 5 грудня 1917 р. у Києві працювало 304 пекарні, з яких 44 належало іспанським підданам, 21 — грецьким⁵⁵. 40 пекарень, власниками яких були іноземні піддані, вже було реквізовано, в 14-ти з них — призначено завідувачів зі складу членів Професійного союзу булочників⁵⁶.

З метою остаточного розв'язання проблеми в Секретаріаті міжнаціональних справ 7 грудня відбулося засідання за головування К. Лоського й участі М. Галіна, П. Дьяконенка та представників Київської продовольчої управи, Секретаріату продовольчих справ, Секретаріату внутрішніх справ, іноземних консулів: С. Василяді, І. Вітенберга, П. Гріпарі. Представник Київської продовольчої управи доповів, що реквізиція проводилася для військових потреб, оскільки у зв'язку з незгодою іноземних підданих із умовами оренди Київ фактично залишався без хліба, й могли виникнути непередбачувані ситуації. Після обговорення комісія вирішила припинити реквізицію пекарень іноземних підданих і доручила розробити прийнятний для обох сторін договір оренди представникам Секретаріату міжнаціональних справ, консулів та Київської продовольчої управи⁵⁷. Учасники засідання ухвалили рішення призупинити реквізицію пекарень, що належали іноземним підданам, до укладання угоди з власниками вже реквізованих пекарень⁵⁸. Для найшвидшого вирішення цього питання було створено робочу групу в складі представників Секретарства міжнаціональних справ, Продовольчої управи та консулів⁵⁹. Детально проаналізувавши затрати виробників хлібобулочних продуктів та прибутки від продажу хліба, іноземні консули запропонували умови оренди хлібопекарень, прийнятні для обох сторін: 1 копійка з кожного фунту випеченого хліба за умови щоденного виробництва в пекарні по 40 кг. При цьому іноземні власники пекарень надавали обладнання та інвентар і не брали на себе зобов'язання сплачувати за використану електроенергію⁶⁰.

Для ухвалення остаточного рішення комісія зібралася 14 грудня, вже за головування О. Шульгина. Секретарство міжнаціональних справ на цьому засіданні, крім керівника, представляли К. Лоський, Н. Суровцева, П. Дьяконенко. З боку іноземних підданих у нараді брали участь пред-

ставники перських, турецьких, грецьких робітників, представник іноземних власників хлібопекарень англієць Дюпо, представник місцевих робітників і голова професійного союзу Кравченко та консули Вітенберг і Василіаді⁶¹.

Учасники засідання обговорили нову проблему, що з'явилася у зв'язку з припиненням реквізиції пекарень, реквізовані пекарні тимчасово припинили діяльність, кількість хліба в місті зменшилася, число безробітних збільшилося. Іспанський консул С. Василіаді звинуватив у простой пекарень міську управу, яка не давала потрібних матеріалів. Натомість перський консул І. Вітенберг запевнив присутніх, що за умови вчасного надання Київською міською управою борошна та палива, перські піддані забезпечать безперебійну роботу хлібопекарень та вчасну доставку хліба мешканцям. Принципове обстоювання своєї позиції іноземними консулами зумовлювалося їхньою головною функцією — захистом підданих держави, яку вони представляли. Рішення наради «дійти до згоди з чужоземними підданими»⁶² фактично свідчило про їхню перемогу в тривалому протистоянні.

Історія з реквізицією хлібопекарень, що належали іноземним власникам, була на той час не єдиним сюжетом, що засвідчував спільні зусилля іноземних консулів у обстоюванні прав іноземців в УНР. Успіх цих зусиль ґрунтувався на нормах міжнародного права, яких намагалося безумовно дотримуватися українське зовнішньополітичне відомство, та чітко організований взаємодії Секретарства міжнаціональних справ із представниками консульського корпусу в Києві.

Консули скеровували до української влади сотні звернень, листів, телеграм схожого змісту. 31 грудня 1917 р. італійський консул звернувся до Секретаріату міжнаціональних справ із проханням скасувати реквізицію ресторана в «Гранд-Отелі», який належить італійському підданому п. Веккі⁶³. Перський консул просив залишити у власності персидського підданого Ісаака, сина Боруха, належні йому фруктовий магазин та квартиру на вулиці Великій Володимирській, буд. 46, що ніби підпадали під реквізицію для потреб Генерального військового секретаріату, щоб не спричинити остаточного розорення купця, який понад 5 років успішно працював у Києві⁶⁴. Щоб убезпечити від реквізиції автомобіль «Пежо» випуску 1914 р. в іншого перського підданого Івана Шимонова перський консул просив видати йому посвідчення про те, що ця приватна власність не підлягає військовій реквізиції⁶⁵. Швейцарський консул натомість самостійно видавав такі посвідчення підданим своєї країни, в яких просив «військову, цивільну й громадську владу УНР надавати необхідний захист особі й майну»⁶⁶ швейцарських громадян. У такий спосіб він пробував зокрема захистити квартиру № 14 в будинку № 3 на вулиці

Костельній, де мешкав Карл Генрихович Вюглер⁶⁷. Безчинства чинилися й по відношенню до шведських підданих управителя майна Пільбада та інженера Вейбуля (селяни розкрадають і розливають казенний спирт, насіння й машини) у місті Прилуки Полтавської губернії⁶⁸. Французький консул Людвиг Арке повідомляв про напади в с. Ульки, поблизу станції Мирополь на залізничній лінії Ковель-Козятин, жертвами яких стали французькі піддані: «два місяці виставлені на погрози, грабунки, зневагу, знущання від місцевих селян і солдат, що сунули з фронту»⁶⁹, п. Гриць Вернодон і його сестра вдова п. Істоміна.

Вище-консул Великої Британії передбачливо повідомляв про фірми, які належать англійським підданам у Києві: «Генрі Сміт», вул. Інститутська, буд. 4; «Реддавей», вул. Хрещатик, буд. 5; «Аутогараж Ричарда К. Доугласа», вул. Миколаївська, буд. 7; Контора інженера Кембель, вул. Пушкінська, буд. 40; Британське інженерне Товариство, вул. Хрещатик, буд. 25, Пасаж. Крім того британські піддані були пайщиками в акціонерних цукрових заводах: Рижавському Уманського повіту Київської губернії, Соболевському Гайсинського повіту Подільської губернії, Шпаківському, зруйнованому ще 1914 р., Рівненського повіту Волинської губернії; працювали на цукрових заводах Ободовському Подільської губернії і Лука Київської губернії як службовці й керівники⁷⁰.

Для вирішення питань, пов'язаних із порушенням прав підданих іноземних держав, консули не лише за посередництва відповідного відомства, а й особисто зверталися до відповідних органів влади. Так, ознайомившись із життям австрійських військовополонених у Києві на початку грудня 1917 р., датський консул Г.О. Гуревич клопотав перед Генеральним секретарем військових справ щодо полегшення їх долі. Консул зауважив, що через заміну з ініціативи київських професійних спілок військовополонених місцевими робітниками на різних дрібних роботах 10 000 осіб залишилися без заробітку і потерпають від неймовірної скрути⁷¹. Не набагато кращі умови життя він спостерігав у військовополонених, які працювали в лазаретах, майстернях, евакуаційних пунктах, на будівництві доріг, змушених існувати за мізерну платню: 20 копійок у день (якщо харчі надає працедавець) і 2 карбованці (якщо працівник харчується самостійно)⁷². Ще в скрутнішому стані перебували арештовані військовополонені, утримувані в Дарницькому таборі: в камерах на 16 осіб перебувало по 28, які спали на голих дошках, без ковдр, білизни і подушок, «насилено забраних русскими, бежавшими из плена военными», а харчувалися залишками розкраденої конвоїрами їжі⁷³.

Консул повідомляв, що має «право і засоби надавати матеріальну допомогу військовополоненим» і висловлював сподівання на сприяння української влади в цій проблемі⁷⁴. Наступні звернення датського консула

містили прохання надати йому можливість отримувати в банках дрібні банкноти для допомоги військовополоненим та надати в його розпорядження приміщення впродовж 2–3 годин на день для видавання матеріальної допомоги⁷⁵. Засвідчуючи дотримання молодого державою норм міжнародного права, Секретарство справ міжнаціональних звернулося 18 грудня 1917 р. до Генерального секретарства фінансів у зв'язку з листом датського консула з проханням вжити заходів, «аби датський консул отримував гроші безперестанку і по можливості дрібними»⁷⁶. 30 грудня 1917 р. уже Генеральне секретарство справ міжнародних зобов'язало свій господарчий відділ надати датському консулові одну кімнату для проведення прийомів військовополонених і надання їм допомоги⁷⁷.

Зовнішньополітичне відомство УНР вишукувало можливості позитивної відповіді на звернення, попри те, що юристи відомства не вважали за необхідне йти назустріч усім клопотанням консулів⁷⁸. Кость Лоський, на той час уже керівник загального департаменту, намагався реагувати невідкладно: Генеральне секретарство міжнародних справ зверталося до відповідних органів (Генерального секретарства військових справ, Генерального секретарства земельних справ, Генерального секретарства фінансів, штабу Київської військової округи та ін.) з вимогою припинити реквізиції та вжити заходів для припинення безчинств, видавало охоронні посвідчення тощо. Всебічне сприяння консульському корпусу зумовлювалося насамперед політичними міркуваннями. «До них наше міністерство «залицялося» навздогад визнання України їх урядами», — іронізувала Н. Суровцева⁷⁹.

Розпочата в грудні 1917 р. українсько-більшовицька війна додала нові виклики. Доводилося рятувати й майно самих консулів. Так, під загрозою 1 січня 1918 р. опинилася власність грецького консула П. Гріпарі — Гамарянський млин у с. Мала і Велика Новоселиця, Полонської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії, який у нього орендував місцевий мешканець Борух Дербаремдікер, через «визнання недійсним» договору оренди місцевим комітетом. З огляду на «бажаність підтримання найкращих стосунків з Грецьким Урядом», Генеральне секретарство міжнародних справ просило Генеральне секретарство земельних справ вплинути на місцеві комітети й припинити конфіскацію млина, оскільки «всякі відшкодування мусять бути з часом нашим урядом повернені»⁸⁰.

Від начальника штабу Київської військової округи Генеральне секретарство міжнародних справ вимагало скасувати реквізицію автомобіля системи «Каделак» за № 389, який належав іспанському консулу Стеліо Василаді й як власність «представника чужоземної держави реквізиції не

підлягав»⁸¹. Після замаху на його власність консул Василяді отримав охоронний лист такого змісту: «Правительство УНР подає до відома всім, що власник сього дійсно є пан Вассіляді Стеліян, консул Королівства Іспанії і тому пропонує кожному, до кого се може відноситись, а саме Військовим, Цивільним і Желізнодорожним установам УНР, щоб не тільки власникові не чинено ніяких перепон при проживанню всюди, але щоби були вжити заходи для оказання йому всякої допомоги»⁸². Вишукувалися можливості сприяти забезпеченню родин консулів предметами першої необхідності, оскільки траплялися випадки відмов консулам видати топливо та предмети першої необхідності⁸³. Клопотання, пов'язані з майном консулів, підписував особисто генеральний секретар міжнародних справ Олександр Шульгин.

У зв'язку з систематичною загрозою для життя і майна консули на початку січня 1918 р. звернулися до Генерального секретарства міжнародних справ з проханням про дозвіл мати вогнепальну зброю. «Право держання при себе револьвера»⁸⁴ виявили бельгійський консул Яків Гре-тер, англійський — Джон Дуглас, грецький — Перикл Гріпарі та секретар грецького консульства Георгій Згуріді, датський консул Григорій Гуревич, іспанський і португальський — Стеліо Василяді, італійський — Карл Фішман, норвезький — Віктор Мозерт, французький — Людвіг Арке, швейцарський — Гавриїл Енні, перський — Ісаакій Вітенберг та секретар перського консульства Джаміль Садигов⁸⁵. Невдовзі Центральна Рада залишила Київ. 6 лютого до Києва ввійшли більшовики.

У цих умовах іноземні консули залишали територію УНР. Унаслідок розриву відносин між УНР та державами Антанти згідно з Брестською угодою відкликали своїх консулів передусім Велика Британія, США та Франція. Останній звіт про події в Україні Даглес Дженкінс привіз особисто в Москву 1 березня, а 2 березня Державний Департамент у Вашингтоні отримав всі звіти разом. Та оперативне значення документів вже було знівельовано. Далі дипломатичні шляхи повели американського консула в Києві до Омська і Харбіна.

Натомість із поверненням Центральної Ради до Києва тут у березні з'явився відповідно до умов мирного договору німецький представник — цісарський посланник у відставці, дійсний таємний радник, доктор Фрайгер Мумм фон Шварценштайн, якому було доручено «тимчасове ведення всіх дипломатичних інтересів»⁸⁶. Згодом у залежність від його рішень були поставлені долі багатьох іноземних консулів у Києві.

Як голова австрійської делегації, уповноваженої на переговори з господарських питань та організації товарообміну, прибув до Києва й граф Йоганн Форгач. Австро-угорський дипломат оцінював ситуацію в Україні як «невизначену», а умови проживання в місті — як важкі, й

рекомендував своєму уряду не поспішати з відрядженням до Києва «наділеного Найвищими вірчими грамотами посланника»⁸⁷. Натомість граф Форгач вважав за можливе призначення генерального консула (бажано молоду, витривалу людину) з дипломатичними повноваженнями або повіреного в справах. Найбільш відповідним кандидатом на посаду австрійського консула в Києві виявився Вальтер Ріттер Принціг фон Гервальт не лише з огляду на професійні якості та знання, а й з урахуванням його шлюбу з одеситкою, донькою директора торговельного й банківського дому, Ольгою Шульц⁸⁸.

Іноземні консули, які залишали Київ, пробували делегувати свої обов'язки в частині захисту підданих країн, які вони представляли, колегам, що залишалися. 27 березня 1918 р. іспанський консул Стеліо Василиаді сповістив нового керівника зовнішньополітичного відомства Всеволода Голубовича про те, що англійський, американський і французький консули перед виїздом просили його «прийняти на себе оборону осіб їх підданих і їх інтересів і я прийняв на себе ту оборону»⁸⁹. Однак напередодні, 21 березня, Рада Народних Міністрів УНР розглядала справу виїзду консулів й ухвалила рішення, які не давали можливості задовольнити сподівання Стеліо Василиаді на підтримку його звернення. У скерованій до іспанського посольства відповіді було висунуто такі аргументи: «1. В мандатах, представлених нашому урядові акредитованими комісарами згаданих вами держав, нічого не говориться про визнання цими державами самостійної і незалежної України; 2. Виїжджаючи з території республіки вищезгадані представники не нашли потрібним сповістити наш уряд про причину їхнього од'їзду і про те, кому вони доручають оборону інтересів своїх горожан; 3. Ми ніяк не могли думати, що оборона інтересів англійських, французьких та бельгійських горожан могла бути доручена представникові тої держави, яка не робила ніяких кроків для того, щоб нав'язати офіціальні зносини з урядом УНР, і ви також своєчасно не сповістили нас в писаній формі про характер Ваших повноважень; 4. Через згадані причини ми не мали потреби повідомити вас заздалегідь про вищезгадану постанову, сподіваючись, що ви довідаєтесь про те тим шляхом, яким повідомляються всі приватні люде»⁹⁰. Тим самим іспанський консул не отримав погодження на запитувані повноваження.

Останні відомості щодо долі колег надійшли до нього 10 серпня 1918 р. Д. Доуглас написав до С. Василиаді з Москви: «В виду разных политических событий — мы представители всех союзных держав — покидаем пределы Российской республики. Мы все арестованы, Консульство опечатано и после 48 часов были освобождены. В настоящее время интересы Великобританских, Американских подданных взял на

себя Шведский Генеральный консул в Москве, а французских подданных — датский консул. Я уезжаю в Лондон вместе с консульством, как долго пробуду в Англии, не знаю. В случае надобности обращаться относительно наших подданных прошу обратиться к вышеупомянутым московским консулам. Сегодня я оставил московскому испанскому консулу шесть тысяч рублей старого образца. В случае, если он Вам пришлет эти деньги, прошу не отказать вручить их моему шурина Добровольскому или моей жене. Прошу передать привет г-ну Грипари и его семье»⁹¹.

Натомість у Києві почали з'являтися представництва нових країн, що виникли на уламках Російської імперії. Після підписання Брестського мирного договору до Києва наприкінці березня 1918 р. прибули представники щойно проголошеної згідно з 3-ою Статутною Грамотою Ради Всебілоруського Конгресу Білоруської Народної Республіки. Спеціальну дипломатичну місію БНР очолив Александр Цвікевич, обов'язки управління справами делегації її секретаря було покладено на Симона Рак-Михайловського⁹². Делегація розташувалася в будинку № 17 на вулиці Великій Васильківській і отримала в користування автомобіль системи «ВАЗЕТ» № 4370⁹³. Однак довго користуватися автомобілем білоруським представникам не довелося. Як і майно багатьох іноземців, Військова комендатура м. Києва реквізувала автомобіль «за законами військового часу»⁹⁴.

Александр Цвікевич, випускник юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, авторитетний (попри 30-річний вік) і досвідчений (був учасником створення Білоруської народної громади, доповідачем на I Всебілоруському з'їзді, мав повноваження для участі в мирних переговорах у Бресті) громадсько-політичний діяч⁹⁵, мав виконати в Києві завдання політичного й економічного характеру.

Його місія полягала в офіційному повідомленні УНР та (за допомогою українського радіотелеграфу) — всіх народів про проголошення незалежності БНР, веденні переговорів щодо визнання Українською Народною Республікою незалежності БНР, досягнення підтримки з боку УНР щодо вирішення питання про визначення кордонів на підставі етнічного принципу, перегляду змісту Брестського мирного договору, а також — в умовах відсутності білоруського консульського представника — налагодженні товарообміну між БНР та УНР і пошуках економічної підтримки у вигляді грошової позики уряду БНР з боку УНР⁹⁶. До повноважень керівника спеціальної місії в економічній частині належала організація відкриття в Києві Білоруської торговельної палати⁹⁷. На відміну від складності й низької результативності переговорів з політичних питань, в економічній сфері було досягнуто певного успіху⁹⁸. Відкрита 26 квітня 1918 р. Білоруська торговельна палата, до складу якої входили

представники торговельних, промислових та наукових кіл, декларувала намір налагодження товарообміну між УНР та БНР, насамперед товарами масового споживання й запрошувала до співпраці установи, фірми й приватних осіб.

Наприкінці березня подало клопотання про визнання повноважень представництво ще однієї молодшої республіки — Національна Рада Латвії, якому доручалося тимчасово захищати інтереси громадян Латвії в Україні «до організації урядовою дорогою дипломатичних зносин між Україною і Латвією»⁹⁹, тим самим — виконувати консульські обов'язки. Завдання Національної Ради Латвії полягали в організації евакуації та захисті прав уродженців Латвії, видачі свідоцтв для посвідчення їх приналежності до громадян Латвії. Установа розташувалася на вул. Тургенівській, у буд. 55. Одночасно виник і Латиський центральний комітет. Та за доби Центральної Ради вони не розгорнули повноцінно своєї діяльності, але зберегли свій статус після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського.

Останнім за часом від представників іноземних держав до Уряду УНР надійшов лист міністра цісарсько-королівського двору закордонних справ Австро-Угорщини з повідомленням про призначення колишнього Генерального консула Австро-Угорщини в Гамбурзі Вальтера Ріттера Принціг фон Гервальта повноважним представником Цісарсько-Королівського Австро-Угорського Уряду при Уряді УНР до моменту створення передбаченого в мировому договорі дипломатичного представництва. Вірча грамота була датована 11 квітня 1918 р. В українському уряді її отримали 23 квітня й згідно з візою В. Голубовича скерували до МЗС. У зовнішньополітичному відомстві лист зареєстрований 28 квітня 1918 р.¹⁰⁰ Відтак розпочати діяльність при Уряді УНР представникові Австро-Угорщини не довелося.

Загалом в Українській Народній Республіці доби Центральної Ради впродовж осені 1917 р. — весни 1918 р. у Києві функціонували три типи консульств: а) консульства, засновані як іноземні представництва в Російській імперії, що продовжили свою діяльність після проголошення УНР; б) спеціальні місії (переважно торговельні) з консульськими повноваженнями; в) громадські організації, орієнтовані на захист підданих своїх держав. Керівники консульств першого типу мали між собою тісні контакти й організувалися в консульський корпус, обравши дуаєна (старійшину) — П.П. Гріпарі. Більшість консулів іноземних держав належали до промислової еліти (Яків Гретер, Даниїл Балаховський, Гавриїл Енні, Карл Фішман), землевласників (Перикл Гріпарі, Ісаакій Вітенберг), банківських службовців (Віктор Мозерт). Спільними зусиллями їм вдавалося досягати успіху в складних справах (реквізиції пекарень, призупинення реквізиції майна іноземних підданих, отримання зброї для самозахисту тощо).

Очільники нових консульських установ участі в житті консульського корпусу не брали. Представники Німеччини й Австро-Угорщини не рекомендували своїм урядам поспішати з призначенням повноважних послів. Вони розпочали свою діяльність у Києві вже за доби Гетьманату. Більша частина іноземних консулів також продовжила діяльність в Українській Державі.

¹ Білоусова Л. Матеріали Державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств в Одесі в XIX — на початку XX століть // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. — Вип. 24. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. — С. 374–390.

² Вовчук Л.А. Джерела до історії консульських установ іноземних держав на Півдні України (кінець XVIII — початок XX ст.) // Історичний архів. Наукові студії : Зб. наук. праць. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — Вип. 9. — С. 101–106; Вовчук Л.А. Консули Одеси в економічному житті Південної України (XIX — початок XX ст.) // Краєзнавство. — 2012. — № 2. — С. 121–126; Вовчук Л.А. Просопографічний портрет іноземних консулів Чорноморсько-Азовського регіону Російської імперії (кінець XVIII — початок XX ст.) // Наукові праці. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. — Вип. 229, том 241. — С. 46–53. — (Серія «Історія»); Вовчук Л.А. Дипломатичні зв'язки України на завершальному етапі Першої світової війни // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. — К. : Вид-во «Гілея», 2014. — Вип. 90 (11). — С. 60–64.

³ Тригуб О.П. «Почесні шпигуни» (розвідницька діяльність іноземних консулів на Півдні України на початку XX ст.) // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 67 (№ 12). — С. 49–50.

⁴ Константінова В., Лиман І., Ігнатова А. European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping = Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство. — Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2016. — 184 с. Текст англ., укр.

⁵ Веденєєв Д.В. Дипломатична служба Української держави. 1917–1923 роки: Навч. посібник. — К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2007. — 260 с.

⁶ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К.: Вид-полігр. Центр «Київський університет», 2002. — 397 с.

⁷ Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр. — Тернопіль: Астон, 2009. — 520 с.

⁸ Портнова Н. Это бесконечное отщепенство //Лехаим. — 2012, сентябрь. — В. 9 (245). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/245/245.html>

⁹ Агстнер Р. Про цісарів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785–2010. — Wien-Berlin : Lit Verlag GmbH&Co. KG, 2011. — 409 с.

¹⁰ Там само. — С. 306–313.

¹¹ Портнова Н. Это бесконечное отщепенство.

¹² Браиловский Г. Последний хозяин Барановки //Антиквар. — 2012, июнь. — № 6 (64). — С. 16–17.

¹³ Баранова-Шестова Н. Жизнь Льва Шестова. По переписке и воспоминаниям современников. Т. 1. — Париж: La Presse Libre, 1983. — 360 с.

¹⁴ Боханов А.Н. Деловая элита России. — М., 1994. — 276 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/bohanov/04.php

¹⁵ Fedynsky A. Ukraine's historic opportunity // The Ukrainian Weekly. — 1997, February 23. — № 8, Vol. LXV.

¹⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): Документи і матеріали. — К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. — 592 с.

¹⁷ Матяш І. Доля «Дипломатичної історії України» французького українця Євгена Слабченка // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. — Вип. 24. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. — С. 391–410.

¹⁸ Павлова Т.Ф. Русский заграничный исторический архив в Праге и генерал Н.Н. Головин // Россия в США: Сб. статей (Материалы к истории русской политической эмиграции; вып. 7) — М.: Ин-т политического и военного анализа, 2001. — С. 290–297.

¹⁹ Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). — К.: Темпора, 2007. — 632 с.; іл.

²⁰ Суровцева Н. Спогади. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1996. — 432 с.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 2592, оп. 4, спр. 16, арк. 15.

²² Браиловский Г. Последний хозяин Барановки.

²³ Кальницький М. Зодчє и певчє. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oldkiev.info/Delovoy_KIEV/zodchie_i_pevchie.html

²⁴ Баранова-Шестова Н. Жизнь Льва Шестова. — С. 160.

²⁵ Блакитний М. З історії села Костобобрів // Сівєрянський літопис. — 2011. — № 6 (102). — С. 49.

²⁶ Иoffee Э. Под сенью Эйфелевой башни... // Журнал Мишпоха. — 2000. — № 6 (6) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mishpoha.org/6/turefel.php>

²⁷ Портнова Н. Это бесконечное отщепенство.

²⁸ Там само.

²⁹ Fedynsky A. Ukraine's historic opportunity.

³⁰ Архів Осередку української культури і освіти (Вінніпег, Манітоба, Канада): колекція Євгена Дєслава, Вох 1/1: 1/3 Fa-5-7.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 4, арк. 37.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 50, арк. 34–35.

³⁵ Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 4, арк. 35.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 4, арк. 46.

³⁷ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 12, арк. 18.

³⁸ Там само, арк. 11.

³⁹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

⁴⁰ Там само, арк. 22.

⁴¹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені. — С. 105–106.

⁴² ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 6.

⁴³ Там само, арк. 7.

⁴⁴ Там само, арк. 1.

- ⁴⁵ Там само, арк. 1 зв.
- ⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 48, арк. 1.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 1 зв.
- ⁴⁸ Там само, арк. 2–3.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 48, арк. 18.
- ⁵⁰ Там само, арк. 10.
- ⁵¹ Там само, арк. 13.
- ⁵² Там само, арк. 15 зв.
- ⁵³ Там само, арк. 23.
- ⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 22–22 зв.
- ⁵⁵ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 48, арк. 4.
- ⁵⁶ Там само, арк. 4 зв.
- ⁵⁷ Там само, арк. 5.
- ⁵⁸ Там само, арк. 30.
- ⁵⁹ Там само, арк. 31.
- ⁶⁰ Там само, арк. 25.
- ⁶¹ Там само, арк. 24.
- ⁶² Там само, арк. 24 зв.
- ⁶³ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 19, арк. 4.
- ⁶⁴ Там само, арк. 21.
- ⁶⁵ Там само, арк. 37.
- ⁶⁶ Там само, арк. 35.
- ⁶⁷ Там само.
- ⁶⁸ Там само, арк. 26–27.
- ⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 16, арк. 12.
- ⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 9.
- ⁷¹ Там само, арк. 10.
- ⁷² Там само.
- ⁷³ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 10 зв.
- ⁷⁴ Там само, арк. 10.
- ⁷⁵ Там само, арк. 23.
- ⁷⁶ Там само, арк. 22.
- ⁷⁷ Там само, арк. 23.
- ⁷⁸ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 69, арк. 18.
- ⁷⁹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені. — С. 105–106.
- ⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 19, арк. 18.
- ⁸¹ Там само, арк. 39.
- ⁸² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 49, арк. 1.
- ⁸³ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 1 зв.
- ⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 16, арк. 15.
- ⁸⁵ Там само.
- ⁸⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені. — С. 111.
- ⁸⁷ *Агстнер Р.* Про цісарів, консулів і купців. — С. 307.
- ⁸⁸ *Агстнер Р.* Про цісарів, консулів і купців. — С. 309.
- ⁸⁹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 32, арк. 60.
- ⁹⁰ Там само, арк. 64.
- ⁹¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 199, арк. 28–28 зв.
- ⁹² *Пашкевич А.* СЫМОН Рак-Міхайлоўскі: старонкі жыцця і дзейнасці // Куфэрак Віленшчыны. — 2007. — № 1 (12). — С. 4–30.

⁹³ Зубко О. БНР и УНР. Друзья по несчастью. Ч. 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/bel/research/11397/>

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Вабішчэвіч А. Аляксандр Цвікевіч (1883–1937) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — 2000. № 14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/14/14biogr_vabiszczewicz.htm

⁹⁶ Лебедзева В.М. БНР–УНР: першы вопыт дзяржаўных стасункаў (вясна 1918 г.) // Агсч=Пачатак. — 2003. — № 8. — С. 396.

⁹⁷ Матвіенко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років. — С. 131–137.

⁹⁸ Кукса А. Украинская дипломатия начиналась в Беларуси // Беларуская думка. — 2012. — №11. — С. 68–74

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 33, арк. 6–6 зв.

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 55, арк. 8.

REFERENCES

1. Agstner, R. (2011). *Pro cisariv, konsuliv i kupciv. Avstriya i Ukrayina 1785–2010* [About Cisar, consuls and merchants. Austria and Ukraine 1785–2010]. Wien–Berlin, 2011 [in German, Ukrainian].
2. Baranova-Shestova, N. (1983). *Zhizn' L'va Shestova. Po perepiske i vospominanijam sovremennikov* [Life of Lev Shestov. By correspondence and memoirs of contemporaries] (Vol.1.). Pary`zh: La Presse Libre [in Russian].
3. Bilousova, L. (2015). Materialy Derzhavnogo arkhivu Odes'koi oblasti pro diial'nist' inozemnykh konsul'stv v Odesi v XIX — na pochatku XX stolit' [Records of the State Archive of Odessa Region on the activities of foreign consulates in Odessa in the XIX — early XX centuries]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 24, 374–390 [in Ukrainian].
4. Blakytynj, M. (2011). Z istorii sela Kostobobriv [From the history of the village Kostobobriv]. *Siverians'kyj litopys*, 6 (102), 44–55 [in Ukrainian].
5. Bohanov, A.N. (1994). *Delovaja jelita Rossii* [The business elite of Russia]. Moskva [in Russian].
6. Brailovskij, G. (2012). Poslednij hozjain Baranovki [Last host of Baranovka]. *Antikvar*, 6 (64), 16–17 [in Russian].
7. Datskiv, I.B. (2009). *Dyplomatiia ukrains'kykh derzhavnykh utvoren' u zakhysti natsional'nykh interesiv. 1917–1923 rr.* Ternopil' [in Ukrainian].
8. Doroshenko, D. (1969). *Moi spohady pro nedavnie-mynule (1914–1920)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Miunkhen [in Ukrainian].
9. Fedynsky, A. (1997). Ukraine's historic opportunity. *The Ukrainian Weekly*, February 23, no. 8, vol. LXV [in English].
10. Ioffe, Je. (2000). Pod sen'ju Jejfelevoj bashni... [Under the shadow of the Eiffel Tower]. *Zhurnal Mishpoha*, 6 (6). Retrieved from <http://mishpoha.org/6/turefel.php> [in Russian].
11. *Istoriia ukrains'koi dyplomatii: pershi kroky na mizhnarodnij areni (1917–1924 rr.): Dokumenty i materialy* [The history of Ukrainian diplomacy: first steps on the international stage (1917–1924 years.)]. (2010). Kyiv [in Ukrainian].
12. Kal'nickij, M. Zодchie i pevchie. Retrieved from http://www.oldkiev.info/Delovoy_KIEV/zodchie_i_pevchie.html [in Russian].

13. Konstantinova, V., Lyman, I., & Ihnatova, A. (2016). *European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping. Yevropejs'ke spriamuvannia Pivnichnoho Pryazov'ia v impers'ku dobu: brytans'ki konsul's'ki raporty pro italijs'ke sudnoplavstvo*. Berdians'k [in English, Ukrainian].

14. Kuksa, A. (2012). Ukrainська дипломатія на чинах в Білорусі [Ukrainian diplomacy has started in Belarus]. *Belarusskaja dumka*, 11, 68–74 [in Russian].

15. Lebedzeva, V.M. (2003). BNR–UNR: pershy vopyt dzjarzhavnyh stasunkaw (vjasna 1918 g.) [BPR–UPR: first experience of public relations (Spring 1918)]. *Arche, Pachatak*, 8, 396 [in Belarusian].

16. Matiash, I. (2015). Dolia Dyplomatychnoi istorii Ukrainy frantsuz'koho ukrainsia Yevhena Slabchenka [Diplomatic history of Ukraine by the French Ukrainian Eugene Slabchenko]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. S.V. Vidnyanskyj (Ed.), 24, 391–410 [in Ukrainian].

17. Matviienko, V.M. (2002). *Ukrains'ka dyplomatiia 1917–1921 rokiv: na terenakh postimpers'koi Rosii*. Kyiv [in Ukrainian].

18. Pashkevich, A. (2007). Symon Rak-Mihajlowski: staronki zhyccja i dziejnasci [Simon Rak-Michajlowskyr: pages of life and activity]. *Kuffjerak Vilenshchyny*, 2007, 1(12), 4–30 [in Belarusian].

19. Pavlova, T.F. (2001). Russkij zagranichnyj istoricheskij arhiv v Prage i general N.N.Golovin [Foreign Historical Archive in Prague and General N.N. Golovin]. *Rossika v SShA: sbornik statej* (pp. 290–297). Moskva [in Russian].

20. Portnova, N. (2012). Jeto beskonechnoe otshhepenstvo [This endless apostasy]. *Lehaim*, 9 (245). Retrieved from <http://www.lechaim.ru/ARHIV/245/245.html> [in Russian].

21. Surovtseva, N. (1996). *Spohady [Memoirs]*. Kyiv [in Ukrainian].

22. Tryhub, O.P. (2012). Pochesni shpyhuny (rozvidnyts'ka diial'nist' inozemnykh konsuliv na Pivdni Ukrainy na pochatku XX st. [Honorary spies (exploratory activities of foreign consuls in the south of Ukraine in the early twentieth century)]. *Gileya: naukovyj visnyk*, issue 67 (no. 12), 49–50 [in Ukrainian].

23. Vabishchjevich, A. (2000). Aljaksandr Cvikevich (1883–1937). *Bialoruskie Zeszyty Historyczne*, 14. Retrieved from <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh> [in Belarusian].

24. Viedienieiev, D.V. (2007). *Dyplomatychna sluzhba Ukrains'koi derzhavy. 1917–1923 roky [The diplomatic service of the Ukrainian state. 1917–1923 years]*. Kyiv [in Ukrainian].

25. Vovchuk, L.A. (2012). Dzherela do istorii konsul's'kykh ustanov inozemnykh derzhav na Pivdni Ukrainy (kinets' XVIII - pochatok XX st.) [Sources of the history of consular offices of foreign countries in the South of Ukraine (the end of XVIII — beginning of XX century)]. *Istorychnyj arkhiv. Naukovy studii-Historical archive: Scientific studies*, 9, 101–106 [in Ukrainian].

26. Vovchuk, L.A. (2014). Dyplomatychni zv'iazky Ukrainy na zavershal'nomu etapi Pershoi svitovoi vijny [Diplomatic relations of Ukraine in the final stage of World War I]. *Gileya : naukovyj visnyk*, 90 (11), 60–64 [in Ukrainian].

27. Vovchuk, L.A. (2012). Konsuly Odesy v ekonomichnomu zhytti Pivdennoi Ukrainy (XIX — pochatok XX st.) [Consuls of Odessa in the economic life of South Ukraine (XIX — XX centuries)]. *Kraieznnavstvo*, 2, 121–126 [in Ukrainian].

28. Vovchuk, L.A. (2014). Prosopohrafichnyj portret inozemnykh konsuliv Chornomors'ko-Azovs'koho rehionu Rosijs'koi imperii (kinets' XVIII — pochatok XX st.). *Naukovy pratsi*, no. 229, vol. 241, 46–53 [in Ukrainian].

29. Zubko, O. BNR i UNR. Druz'ja po neschast'ju [BNR and the UPR. Friends sufferers]. (Part 1). Retrieved from <http://www.istpravda.ru/bel/research/11397> [in Russian].